

Абу Ҳомид Ғаззолий

إحياء علوم الدين

ИҲЙОУ УЛУМИД ДИН

(“Тил офатлари”)

**Тошкент
2017**

Тавба сабоғи

Ҳар бир ишда ўзининг борлиги ва бирлигини намоён этиб қалбларга нурли йўл солган Зот — Оллоҳ таолога беадад ҳамду санолар бўлсин. Яратган эгамнинг дийдорига фақат салим қалб билан етиш мумкинлигини башорат этган ва бу йўлда инсониятга намуна бўлган ҳабиб Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломга, унинг аҳли байтлари ва асҳобига салавоту саломлар бўлсин.

«Жамият тараққиётининг асоси, уни муқаррар ҳалокатдан қутқариб қоладиган ягона куч - маърифатдир» - деган эди юртбошимиз зиёлилар билан бўлган бир суҳбатда.

Ҳақиқатан ҳам маърифатдан узоқлашган жамиятнинг ҳалокати муқаррар. Бугун ўзбек халқи мустақил тараққиёт йўлини танлаб, жаҳон ҳамжамиятига ўзининг бой тарихи, туганмас маънавий хазинаси билан қўшилаётган экан, бу қутлуғ сафарда маърифат сўзининг маъноси янада муҳимроқ аҳамият касб этади.

«Маърифат» сўзининг истилоҳий маъноси махсус луғат китобларида «Яратувчини танимоқ, англамоқ» дея таърифланган. Ҳикматга кўра, Яратувчини таниш ўзни танишдан бошланади, яъни мақсади ҳақни таниш бўлган инсон аввал ўзини танимоғи лозим. Хўш, ўзни таниш ҳолат эътибори билан қандай намоён бўлади? Кимки хулқини ислоҳ қилиш ҳаракатига тушган экан, у ўзни англаш сари қадам ташлаётган одамдир. Негаки, ҳеч ким «мен тўла маънода мукамал инсонман, менинг бирорта айбим йўқ!» дейолмайди. Шунинг учун ҳам инсон зоти доимий ислоҳга, муттасил тарбияга муҳтож.

Шу маънода, улуғ маърифат соҳиби, бутун умрини маърифат тарғиботига, маърифий туйғунинг нозик қирраларини кашф этишга сарфлаган олим Абу Ҳомид Ғаззолийнинг «Ихйоу улумид дин» («Дин илмларини жонлаштириш») асари алоҳида аҳамиятга молик. Ислом тарихида «ҳужжатул ислом» номи билан машҳур олим Абу Ҳомид Ғаззолийнинг асарлари ўзбек китобхонларига яхши таниш. Аслиятдан ва усмонли турк тилидан ўгирилган таржималар аллақачон халқимиз орасида оммалашиб бўлди. Ўзбек ўқувчисида Ғаззолий ва унинг асарлари ҳақида қайсидир даражада муайян қараш шаклланди.

Ҳофиз Абу Фазл Ироқий «Ихйоу улумид дин» китобига қилган «тахриж»¹нинг муқаддимасида дейди: «Ихйоу улумид дин» ҳалол ва ҳаромни танитадиган улуғ китоблардан биридир. Унда жамланган ҳукмлар қалбларга йўналтирилган. Китоб ёлғиз фуруъ² ва масойил³ билан чекланиб қолмаган. Шу билан бирга, соҳилга қайтиш имконсиз бўладиган

¹ тахриж— маълум бир асарда келтирилган ҳадисларнинг ровийси ва санъат йўллари аниқлаб, юзага чиқариш

² фуруъ— асосий масаладан келиб чиқувчи иккинчи даражали масалалар

³ масойил— далиллар орқали ҳал қилинадиган муайян бир мавзудаги ишлар (масалалар)

даражада тубсизликка ҳам шўнғиб кетилмаган. Балки унда зоҳир ва ботин илми қоришиб, маънолар энг гўзал ўринларда мавжланади ва аниқ, тиниқ, нафис лафзлар ичра оқади. Бу оқимнинг сифати мўътадилликдир».

Шайх Абдуллоҳ Идрус шундай дейди: «Барча сирлар калити Китоб⁴ ва суннат⁵га эргашишдадир. Китоб ва суннатга эргашиш шариатга эргашиш, шариат эса «замон ажойиботи» деб номланган «Иҳйоу улумид дин» китобида шарҳланган».

«Агар барча илмлар йўқолса, уларни «Иҳйо» дан чиқариб олардим», дейди Шайх Абу Муҳаммад Козруний.

Абу Ҳомид Ғаззолий ҳазратларининг асарлари, хусусан «Иҳйоу улумид дин» китобининг таърифида айтилган сўзлар кўп. Лекин бизнинг назаримизда, энг яхши, балки энг самимий таъриф – ҳар бир ўқувчининг китоб билан танишганидан сўнгги илк таассуроти ва вақт ўтиб, таъсирлар совигандан кейин туғилган хулосалари.

«Иҳйоу улумид дин» китоби «Ибодатлар», «Одатлар», «Муҳликот» (ҳалокатга олиб борувчи офатлар) ва «Мунжийот» (нажотга элтувчи амаллар) деб номланган тўртта катта қисмга бўлинган. Бу тўртта қисмнинг ҳар бири муҳим мавзуларга бағишланган ўнта китобни ўз ичига олади.

Ушбу тўпламда «Иҳйоу улумид дин»нинг «Муҳликот» ва «Мунжийот» қисмидан ўрин олган «Тавба», «Сўнгги манзил зикри», «Нафс тарбияси» ва «Тил офатлари» китоблари жамланган.

«Тавба» «Мунжийот» қисмининг биринчи китоби бўлиб, унда тавбанинг моҳияти, унинг вожиблиги ва фазилатлари, кичик ва катта гуноҳлар, тавбанинг мукамаллик шартлари, тавбасиз қалб дардининг муолажа йўллари каби бир қанча мавзулар зоҳир ва ботин жиҳатидан тадқиқ этилган. Тадқиқ йўли, аксар ҳолда, бутунни қисмларга ажратиш, ҳар бир қисмнинг моҳиятига назар солиб, унга аниқ таъриф бериш, аниқликка эга бўлган бу қисмларнинг бутунга нисбатан ва ўзаро боғлиқлик даражаларини белгилаш орқали кечган.

«Тавба китоби»нинг яна бир хусусияти, айрим сўзлар луғавий маъносидан ташқари матн доирасида қўшимча маъноларда ҳам қўлланган. Амалларнинг кўз илғамас жиҳатларига фаҳм назарини қаратган Ғаззолий ҳазратлари маънони мажозлар билан таҳқиқ этади, англаниши мушқил, аммо муҳим маънавий ҳодисаларни мажозий муқояса билан жонли ҳаётга кўчиради. Таъбир жойиз бўлса, бу кўчишни – заифликдан кучлиликка, уйқудан уйғоқликка, ўлимдан тирикликка ўтиш, деб изоҳлаш мумкин. Мажоз тилининг аҳамиятини Ғаззолий шундай таърифлайди: «Охиратга нисбатан уйқу ҳисобланган бу дунёда пайғамбарлар одамларга юзланиб,

⁴ Китоб— Қуръони карим

⁵ суннат— Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг айтган сўзлари, қилган ишлари, сурати ва сийратига тегишли маълумотлар ("Ҳадис ва ҳаёт" китобининг I- жилдида суннат ҳақида батафсил маълумот берилган)

асл маъноларни зарбулмасаллар воситасида уларга етказдилар. Келтирилган мисоллар Оллоҳ таолонинг ҳикмати ва бандасига лутфи сифатида фаҳмларда жонланади, банданинг идроки ожизлик қиладиган ўринларда ёрдамга келиб, илғаш ва англашни осонлаштиради».

Умуман, Ғаззолий «Сўнгги манзил зикри» ё «Нафс тарбияси» ёки «Тил офатлари» китобидаги исталган мавзуда сўз юритмасин, масаланинг ички томонини ёритишга эътиборини қаратади. Зоҳирнинг мавжудлигини ички сабаблар белгилашини исботлайди. У инсоннинг ички оламидаги ўзгаришларни бамисоли моҳир табибдек кузатади. Ташқаридан алоҳида-алоҳида кўринган аъзоларнинг кўз илғамас дақиқ, аммо ўзаро чамбарчас боғланган умумий томонларини топади ва юзага тошиб чиққан «яра»ларнинг манбаи ичкарида эканини англайди. Билъакс, бир бутун кўринган қисмни алоҳида-алоҳида аъзоларга ажратиб, ҳар аъзодаги иллатлар устидан ўта нозик «жарроҳлик амалиёти»ни олиб боради.

Банда борки, гуноҳдан холи эмас, муҳими содир этилган хатони тан олиш, уни ўз вақтида тузатиш. Бу иш эса, фақат тавба билангина амалга ошади. Зеро, Қуръони Каримда зикр этилган мавзуларнинг барчаси жиддий эътиборга молик мавзулардир. "Тавба" айнан шундай марказий мавзулардан бири десак, янглишмаймиз. Бинобарин, Оллоҳ Расулининг биз умматларга кўрсатган йўли ҳам тавба йўлидир. Ҳидоят тавба йўлидан бошланади. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг саҳобалари ҳам, улардан сўнггилар ва улардан сўнггилар ҳам шу йўлдан юрдилар. Агар тарихга назар солсангиз, уламо умматнинг бутун ҳаёти тавба сабоғидан иборат.

Рашид Зоҳид

ТИЛ ОФАТЛАРИ КИТОБИ (тилнинг йигирма офати)

Инсонни гўзал суратда яратиб, қаддини расо қилган, дилини иймон нури билан зийнатлаб, тилига нутқ ато этган ва уни жамики махлуқотидан афзал қилган Оллоҳга ҳамд бўлсин.

Оллоҳ инсон қалбини илмлар хазинаси билан тўлдириб, уни раҳмат пардаси билан ёпди. Сўнгра инсон ботинни зоҳирга таржима қиладиган тил билан қувватлантирилди. Ёпилган парда кўтарилди, тил ҳақни деди, нутқ равон бўлди. Бу эътибор, бу фазлдан марғуб тилдан фақат шукроналар сочилди.

Гувоҳлик бераман, Оллоҳдан ўзга илоҳ йўқ. У ёлғиз, шериги йўқ. Муҳаммад Оллоҳнинг мукаррам қилган бандаси ва Расулидир. У зотга Китоб нозил қилинди, фазли улуғ бўлди, йўллар очилди.

Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафога, у зотнинг аҳли байтлари ва асҳобига солават ва саломлар ёғилсин.

Билгин! Тил – Оллоҳнинг улуғ неъматидир, ажибу латиф санъатидир. Гарчи у жисман кичик бўлса ҳам итоати туфайли топадиган савоби ёхуд итоатсизлиги туфайли содир этадиган гуноҳи жуда катта. Чунки, куфр ҳам, иймон ҳам фақат тил гувоҳлигида аён бўлади. Куфр ва иймон эса тоат ва исённинг бошланиш ҳудудларидир.

Шу билан бирга ҳар қандай борлик ёки йўқлик, маълум ёки номаълум нарсанинг барчаси тил воситасида изоҳланади ва ҳар қандай ҳолатда ўша нарсага тил ўзининг исботи ёки инкори билан рўбарў келади.

Илм ниманики ўз ичига олган экан, тил уни хоҳ ҳақ, хоҳ ноҳақ томондан ифодалайди. Илм эса (маъно жиҳатидан) барча нарсани ўз ичига олади. Бундай хусусият тилдан бошқа аъзоларда мавжуд эмас. Масалан, кўз ранглар ва шаклларнигина кўради. Қулоқ товушдан бошқасини эшитмайди. Қўл эса фақат жисмдан иборат(яъни, моддий нарсанигина) ушлашга қобил. Шунингдек, бошқа аъзолар ҳам муайян вазифа билан чекланган.

Тилнинг фаолият ва таъсир доирасига чек йўқ: яхшилик сари юрса, олдида кенг майдон, уфқлар қадар чўзилган. Ёмонлик йўлига кирса, илон-чаёнлар каби судралиб, тубсиз тубанликка кетиши мумкин.

Билгин! Кимки тилнинг жиловини бўш қўйиб юборса, шайтон уни миниб олади, жар ёқасига ҳайдаб, ҳалокатга судрайди. Одамлар тиллари «экан ҳосил»лар туфайли жаҳаннамга юз тубан қулайди. Фақат шарият билан жиловланган тилгина бу офатдан нажот топади.

Бас, шундай экан, тил дунё ва охиратга фойдаси бор нарсани гапирсин. Ҳозир ё келажакда зарари тегадиган нарсани гапиришдан тийилсин. Нима мақтовга, нима мазамматга сабаб бўлишини билганидан сўнг, гарчи оғир бўлса ҳам, билганига амал қилсин.

Инсонга энг итоатсиз аъзо тилдир. Чунки, бу суяксиз аъзонинг осонгина ҳаракатга келиши, ҳеч бир машаққатсиз югуриклиги кутилмаган оқибатларга сабаб бўлади. Баъзан халқ тил офатларидан, бу йўлдаги тузоқлардан сақланишда сусткашликка йўл қўяди. Билмайдики, тил инсонни йўлдан оздиришда шайтоннинг энг кучли куролидир.

Келинг, Оллоҳнинг тавфиқи ва чиройли тадбири билан тил офатларини бирма-бир эсга олайлик. Уларнинг чегаралари, сабаблари ва оқибатларини муфассал баён қилайлик.

Тилдан етадиган улкан хатар ва жим юриш фазилати

Билгин! Тил туфайли жуда катта хатарлар етади. Бундан сақланишнинг ягона йўли жим юришдир. Шунинг учун шариатимиз жим юришни мақтайди ва жимликка ундайди. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом айтган эдилар: «Жим юрган киши нажот топди» (*Термизий ривояти*).

Яна Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Жим юриш - ҳикмат. (Аммо) бунга амал қилувчилар кам» – деган эдилар. (*Дайлабий ривояти*)

Абдуллоҳ ибн Суфён отасининг шундай деганини ривоят қилади: «Эй Оллоҳнинг расули! Менга Исломдаги шундай бир иш ҳақида хабар берингки, бу ҳақда Сиздан бошқасидан сўрамайин.

– Оллоҳга иймон келтирдим, дегин. Сўнг тўғри бўл, дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам.

– Нимадан сақланай, эй Расулуллоҳ? – дедим.

Шунда Расулуллоҳ қўли билан тилларига ишора қилдилар» (*Термизий ривояти*).

Ақоба ибн Омир айтади: «Нажот нимада, эй Расулуллоҳ? – деб сўрадим.

– Тилингни тий, уйингни кенг қил ва хатоларинг учун йиғла, – дедилар Расули акрам» (*Термизий ривояти*).

Саҳл ибн Саъд Соъидий дейди: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар: «Кимки менга иккала жағи ва оёқлари орасидаги нарсанинг кафолатини берса, мен унга жаннатнинг кафолатини бераман» (*Бухорий ривояти*).

Расули акрам дедилар: «Кимки қобқоб, забзаб ва лақлақнинг ёмонлигидан сақланса, у барча ёмонликдан сақланибди» (*Дайлабий ривояти*). «Қобқоб» – қорин, «забзаб» – фарж(жинсий аъзо), «лақлақ» – тил. Шаҳватга ундовчи бу учта аъзо кўп одамларни ҳалокатга етаклайди.

«Расулуллоҳдан сўралди:

– Одамларнинг жаннатга киришига нима кўпроқ сабаб бўлади?

– Тақво ва гўзал хулқ, – дедилар.

– Дўзахга киришларига-чи?

– Иккита бўшлиқ: оғиз ва фарж, – дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам» (*Термизий ривояти*).

«Оғиз» дейилганда тил ва қорин назарда тutilган. Чунки, оғиз – тилнинг макони. Шунингдек, қоринга тушадиган нарса ҳам фақат оғиз орқали ўтади.

Ўн тўққизинчи офат ҒАФЛАТ

Гапнинг мазмунидаги нозик хатоларни илғамаслик, улардан ғафлатда қолиш ҳам тил офатларидандир. Айниқса, Оллоҳнинг зоти ва сифатларига, диний масаларларга тааллуқли гапларнинг мазмунида хато кетса, бу хавф. Фақат фасоҳатли олимларгина бу хавфдан огоҳ бўладилар ва тезда лафзларни ўнглаб, хатони бартараф қилоладилар.

Илмда, фасоҳатда қосир кишининг гапи адашишдан холи бўлмайди. Лекин билмасдан қилгани учун Оллоҳ таоло уни кечиради. Мисоли, Ҳузайфанинг гапи каби. Пайғамбар алайҳиссалом Ҳузайфанинг гапига ишоратан бутун умматни огоҳлантириб айтдилар: – Сизлардан бирортангиз «Оллоҳнинг ва менинг хоҳлаганим бўлди» демасин, балки «Оллоҳнинг хоҳлагани бўлди, кейин мен хоҳладим» десин. (*Абу Довуд ривояти*)

Чунки аввалгисида Оллоҳнинг феълига ўзини шерик қилиш, ўзини Унга тенглаштириш маъноси англашиляпти, бу ҳурматсизликдир.

Ибн Аббос розийаллоҳу анҳума дейди: «Бир киши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам олдига келиб, баъзи ишлар ҳақида гапираркан: «Оллоҳнинг ва сизнинг хоҳлаганингиз бўлди» – деди. Шунда Расули акрам: – Мени Оллоҳга тенглаштирдиг, балки, ёлғиз Оллоҳ нимани хоҳласа, шу бўлади, дегин – дедилар» (*Насоий ривояти*).

Расули акрам ҳузурида бир киши: «Ким Оллоҳга ва унинг расулига итоат қилса, албатта тўғри йўлдадир. Ким у иккисига итоатсизлик қилса, аниқки, йўлдан адашибди» – деди. Шунда Расули акрам: «Оллоҳга ва унинг расулига итоатсизлик қилса, аниқки, йўлдан адашибди» – деб у кишининг гапини тўғирлаб қўйдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга у кишининг «у иккисига итоатсизлик қилса...» жумласи маъқул бўлмади. Чунки «иккисини» деган сўзда Оллоҳ билан пайғамбарини тенглаштириш, жамлаш маъноси бор эди.

«Оллоҳдан ва сендан паноҳ тилайман» дейилишини Иброҳим Нахаъий карих (ёмон) санарди ва: «Оллоҳдан паноҳ тилайман, кейин сендан» дейилишини жойиз дерди. Баъзилар: «Оллоҳим, бизни дўзахдан халос қил» жумласини ҳам маъқул кўришмайди. Айтишардики, «халос бўлиш» (дўзахга) киргандан сўнг бўлади. Ҳолбуки улар дўзахдан сақланиш учун ёрдам сўраяптилар, дўзахнинг ёмонлигидан паноҳланишни сўраяптилар.

Бир киши: «Оллоҳим, мени Муҳаммад алайҳиссаломнинг шафоати етадиган бандаларинг жумласидан қил!» – деган эди, шунда Ҳузайфа унга: «Албатта Оллоҳ мўминларни Муҳаммад алайҳиссаломнинг шафоатидан беҳожат қилади. Муҳаммад алайҳиссаломнинг шафоати гуноҳкор мусулмонлар учундир» – деди...

Умар розийаллоҳу анҳу айтади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: «Оллоҳ таоло сизларни ота-боболарингизнинг номи билан қасам ичишдан қайтаради. Ким қасам ичмоқчи экан, Оллоҳ номи билан қасам ичсин ёки жим бўлсин!»

– Оллоҳга қасамки, шу сўзларни эшитганимдан буён уларнинг номи билан қасам ичмадим, – дейди Умар.

Абу Ҳурайра Расули акрамнинг шундай деганларини ривоят қилади: «Сизлардан бирортангиз «менинг қулим, менинг чўрим» демасин. Барчангиз Оллоҳнинг қулларисиз, барча аёллар Оллоҳнинг чўрилари дир. Балки «ғуломим, жориям, ходимим» денглар. Мамлук(кул қилинган киши) «робби», «роббати» демасин. Балки «саййиди», «саййидати» десин (Яъни, «Робб» дейилганда яратувчи Зот – Парвардигор тушунилади. «Қул»лар бу сўзни ўз хўжайинига нисбатан ҳам ишлатганлар. Пайғамбар алайҳиссалом уларни бундан қайтариб, «саййидим» деб мурожаат қилишга буюряптилар). «Барчангиз Оллоҳнинг қулларисиз. Оллоҳу субҳанаҳу ва таоло Парвардигор дир. Фосиққа «хожамизсиз» деманг. Чунки уни хожа билсангиз, албатта Парвардигорингизнинг ғазабига сабабчи бўлибсиз» (Абу Довуд ривояти).

Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: «Кимки «менинг Исломга алоқам йўқ» деса ва бу айтгани рост бўлса, айтганидек бўлади. Агар ёлғондан айтган бўлса, Исломга соғлом ҳолатда қайтолмайди» (*Насоий ривояти*).

Кимки юқорида зикр қилинган тил офатлари хусусида чуқурроқ ўйласа, тилга эрк бериб юбориш қандай хатарларга олиб боришини яхши билади ва Расули акрамнинг: «Сукут этган киши нажот топади» деган сўзларининг маъзини чақади (*Термизий ривояти*). Чунки бу офатларнинг барчаси зиён ва ҳалокатдан бошқа нарса эмас. Сукут қилсанг, ҳаммасидан жонинг омонда, акс ҳолда, нафсингни хатарга қўясан. Аммо, гапирар экансан, тилинг фасиҳ, кенг қамровли, бузукликлардан холи, ўзинг зийрак ва сўзинг камрак бўлса, балки бу хатарлардан саломат қоларсан. Ҳар ҳолда барибир гапирар экансан, хатарлар сендан ажралмайди. Яхшиси, кўпроқ сукут қилавер. Сукут қилган киши саломат бўлади. Саломатлик эса қўлга кирадиган икки ўлжанинг биридир.

Йигирманчи офат АВОМЛАР САВОЛИ

Авом кишилар Оллоҳ таолонинг сифатлари, Қуръондаги сўзлари, ҳарфлари ҳақида, улар қадимми ё кейин пайдо бўлганми? каби саволлар беришади. Аслида уларнинг вазифаси Қуръонда айтилганларга амал қилиш эди. Ҳа, улар керакли нарсаларни ўзларига оғир санашиб, ортиқча нарсалар билан машғул бўлишади.

Омий одам илмда чуқур кетганидан шодланади. Чунки шайтон уни «сен уламолардан, аҳли фазллардан бирисан» деган хомхаёллар билан аврайди. Шундай ёлғонларга унда муҳаббат уйғотади. Ҳатто у ўзи билмаган ҳолда илмда куфр лафзларини айтишгача боради.

Омий киши содир этган ҳар қандай гуноҳи кабира ўша омий учун Оллоҳга ва Унинг сифатларига тааллуқли нарсаларни гапиришидан яхшироқдир. Авомлар учун муҳими – ибодатлар билан машғул бўлиб, Қуръонда ворид бўлган хабарларга иймон келтириш, пайғамбарлар келтирган нарсаларни баҳсу мунозарасиз қабул қилишдир. Ибодатларга алоқаси бўлмаган нарсалар хусусида сўраш улар томонидан одобсизлик бўлади. Бу иши туфайли улар улуғ ва кудратли Зотнинг ғзабига мустаҳиқ бўладилар, куфр хатарига юзланадилар.

Фаҳмлаш қуввати етмаса ҳам ноаниқ, мубҳам нарсалар ҳақида сўрайвериш яхши эмас. Бу сўровчининг омийлигидандир. Шунинг учун ҳам Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: «Мен сизларга билдирмаган нарсалар хусусида (сўраманг), мени тинч кўйинг. Чунки сизлардан олдингилар саволларининг кўплиги ва пайғамбарлари хусусида ихтилофга борганлари туфайли ҳалокатга юз тутдилар. Сизларни нимаданки қайтарсам, ундан юз ўгиришлар. Нимага буюрсам, кодир бўлгунингизча унга амал қилинглар» (*муттафақун алайҳ*).

Анас дейди: «Бир куни одамлар Расули акрамга кўп саволлар беришди. (Ортиқча) саволларнинг кўплиги Расулуллоҳнинг ғзабига сабаб бўлди. Расули акрам минбарга кўтарилиб: «Сўранглар, фақат мен сизларга билдирган нарсаларим ҳақида сўранглар» – дедилар. Шунда бир киши:

– Эй Оллоҳнинг расули, менинг отам ким? – деб сўради.

– Сенинг отанг Ҳузофа, дедилар.

– Эй Оллоҳнинг расули, бизнинг отамиз ким? – сўрашди иккала ака-ука.

– Иккалангиз унинг ҳақиға дуо қиладиганингиз сизнинг отангиздир, дедилар.

Шунда бошқа бир киши ўрнидан туриб:

– Эй Оллоҳнинг расули, мен жаннатдаманми ё дўзахда? – деб сўради.

– Дўзахда, – дедилар.

Одамлар Расули акрамнинг ғзабланганини кўришгач, саволдан тийилдилар. Кейин Умар розийаллоҳу анҳу ўрнидан туриб: – Оллоҳ Парвардигоримиз эканига, Ислом динимиз эканига, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам пайғамбаримиз эканига рози бўлдик, – деди...» (*муттафақун алайҳ*).

Пайғамбар алайҳиссалом айтдилар: «Одамлар бир-бирига савол беришда шу даражага етдики, «Оллоҳ барча махлуқотни яратди» – дейилса, улар:

«Ундоқ бўлса, Оллоҳни ким яратди..!» – дейишади. Агар шундай дейишса: **«Айтинг: «У – Оллоҳ бирдир. (Яъни, Унинг ҳеч қандай шериги йўқдир. У яккаю ёлғиздир) Оллоҳ (барча ҳожатлар билан) кўзлангувчидир (яъни, барча ҳожатлар Ундан сўралади, аммо У ҳеч кимга муҳтож эмасдир). У туғмаган ва туғилмагандир (яъни, Оллоҳнинг ўғил-қизи ҳам, ота-онаси ҳам йўқдир. У Азалий ва Абадий Зотдир) ва ҳеч ким У Зотга тенг эмасдир» (Ихлос, 1–4-оят).**

Сўнгра ҳар бирингиз чап ёнига уч марта туфласин ва: « Аъувзу биллаҳи минаш шайтони рожийм» – десин» (*муттафақун алайҳ*).

Жобир дейди: «Бир-бирини лаънатловчилар ҳақидаги оят кўп савол туфайли нозил бўлган» (*Баззор ривояти*).

Мусо ва Хизр алайҳиссалом қиссасида бирор иш амалга ошишидан олдин у ҳақда савол беришдан қайтарилган: **«У (Хизр) айтди: «Бас, агар менга эргашсанг, то ўзим сенга айтмагунимча, бирон нарса ҳақида мендан сўрамагин! Бас, икков йўлга тушдилар. То бориб бир кемага минишлари билан (Хизр кемани) тешиб қўйди. (Мусо) айтди: «Уни (бизга кемаларидан жой берган) одамларни фарқ қилиш учун тешдингми? Жуда даҳшатли иш қилдингку?!» У (Хизр) деди: «Сен мен билан бирга сабр қилишга ҳаргиз тоқатинг етмас, демаганмидим?! (Мусо) айтди: «Унутганим сабабли мени айбламагин ва бу ишим учун мени машаққатга дучор қилмагин» (*Каҳф, 70–73-оятлар*). Мусо алайҳиссалом сабр қилолмади, учинчи марта ва тўртинчи марта ҳам яна савол берди. Натижада Хизр алайҳиссалом: **«Мана шу сен билан менинг ажралишимиздир...»** (*Каҳф, 78-оят*) – деди ва улар ажралишди.**

Авомнинг диндаги мубҳам, ноаниқ нарсалар ҳақидаги саволи улкан офатлардан бири бўлиб, улар фақатгина фитна кўзғашгагина ярайди. Уларни бу ишдан тийиш, қайтариш лозим. Уларнинг Қуръон ҳарфлари хусусидаги чуқур кетишлари бамисоли шунга ўхшайди: подшоҳ бир кишига мактуб жўнатди. Мактубда у қилиши лозим бўлган ишлар битилган. У киши ўша ишлар билан машғул бўлмасдан «китобнинг қоғози эскимми ёки янги?» деган масала устида қимматли вақтини зое қиляпти. Ҳеч шубҳа йўқки, у киши бу иши билан албатта жазога лойиқдир.

Худди шунга ўхшаб омий киши ҳам аслни унутиб, кераксиз нарсалар билан вақтини зое қиляпти.

Валлоҳу таоло аълам.